

דפים לספרות

עורכת: יעל לומן עורך משנה: אילן שיינפלד

סוף העולם ושיכתובו

מבשלת הרפובליקה, שהיתה עדיין שקועה במאמצים לציב מס חזיה ולהשלים מרותה, ראתה מותכתה להתערב בצורה נמרצת במקום ואף ראתה בהתערבות זאת הודמנות נוספת להדחק מסכנתה כאזור ברייה. באזור ההוא היתה עדיין תמיכה רחבה למלוכה המורחת, ואף התארגנו שם כוחות בראשות בעלי האחוזות לשם החזרתה לשליטון. הממשלה החליטה, אם כן, לשגר את הגורד המהולל ביותר של הצבא הפדרלי בפיקודו של אחד מגיבוריו הירועים, הקולונל מ'ר'קה ס'ר. והאף אוקלידס דה קוניה עצמו התלווה למסע ככתב צבאי. הממשלה, הפיקוד הצבאי והחיליים, ראו במבצע זה קרב על חיוק הרמקורטיה נגד החותרים תחתיה, נגד הכוחות המלוכניים ונגד התערבותן של מעצמות זרות (כגון אנגליה), שלטענתם סייעו למורדים בנשק. אלא שהמפקד הדגול לא הבין שהחזרות הצבאיות המקובלות אינן תקפות במלחמת גרילה נגד ה"יאגונטוס", הלא הם תושבי הערבות. גורד מרש ומצוייד לקרב בשטח פתוח, עם סיוע תותחני-שדה נגדיים על ידי שוורים, היה טרף קל לחבורות ה"יאגונטוס", שהכירו כל אבן ועץ בשטח, והצליחו למוטט את הכוח הראוותני של מוריה סור באמצעים דלים שכללו משרוקיות, חיצים מורעלים ולקנים. הצבא נסוג ומוריה סור נלכד וגופתו הוצגה על אס'הדרך, כאזהרה וכחוכחה לכך שיש הטוב משיגה על "היועץ" ועל נאמניו.

רק חיל-משלוח אדיר, שהגיע לאזור לאחר התבוסה המוחצת הזו, הצליח להכריע את כוחות "היועץ", וזאת לאחר מאבק קשה במשך שלושה חודשים. קאנודוס לא נבדעה, כפי שקנייה ראו להדגיש בסיפור, צבא של 5200 חייל, שהתקדם צעד אחד צעד ואיבד כל סדר ומשמעת ולקראת תום הקרבות, מצא בכפר רק איש וקו, שתי נשים מבוגרות וילד. גופתו של "היועץ", שנפטר ימים ספורים קודם לכן מריזונטריה, הוצגה מקרה וזהותה. ראשו נערף והובל לבהייה, שם קיבל אותו ההמון הנלווה. השלטון הורה לזרוק אותו לים, מחשש שיהפוך מוקד לעליה לרגל ולמרירות בעתיד. כך תמה פרשת קאנודוס, אך היא לא נשכחה, היותו לתיעורו של אוקלידס דה קוניה, שספרו, אוס סרטואש" הנציח את מתאנו על הטבח בקאנודוס.

ליאו קורי

מריז וזארג יוסה: מלחמת סוף העולם; תרגם מספרדית והערי: יואב הלוי; שזין, 1987.

סוף המאה התשע-עשרה מציין נקודת-מפנה בעיצוב רמותה הלאומית של ברזיל במישורים רבים. במישור החברתי והמוסרי: ביטול העבדות ב-1888; במישור המדיני: כינון הרפובליקה ב-1889; במישור השליטוני: הריקטטורות הצבאיות ומלחמות האיחוד וגיבוש הרפובליקה. במישור האינטלקטואלי נחשבת שנת 1902 בעיני רבים לתאריך בגרותה של ברזיל, וזאת בזכות הופעת ס'פירו של אוקלידס דה קוניה, אוס סרטואש" (מרד בערבות). הספר מתאר מלחמה מורה ביותר שהתחוללה באזורים הגידחים של צפון מזרח ברזיל, בין נאמניו של "אנטוניו היועץ" (Antonio Conselheiro) לבין הצבא הרפובליקני. "היועץ" הוא דמות היסטורית שהפכה למיתוס עוד בימי חייו. מטיף קנאי בעל כריזמה יוצאת-דופן, אשר שוטט משך תקופה יותר מעשרים שנה בכפרי האזור, מוכי הבצורת והעוני, ובישר על סוף העולם ובואו הקרב של האנטי-כריסטוס. סביבו התקבצו המוני מאמינים אשר בלעו בשקיקה את בשורתו וראו את עצמם כשליחים המוכנים להקריב את חייהם למען מנהיגם הרוחני. ב-1896 התבצרו "היועץ" ונאמניו — שמונו כבר אז כמה אלפים, ובתוכם רוצחים אכזרים שחזרו בתשובה או שהצטרפו אל החבורה מטעמים שונים — בכפר עלוב בשם קאנודוס, ומשם קראו תגר על הרפובליקה, אותה זיהו עם האנטי-כריסטוס, בשל הזלזול שלטענתם נהגה בחוק הכנסייה — לזול שהתבטא, בין היתר, בהחלת הנישואים האורחיים במדינה. "היועץ", באחת התחנות בנודויו, קרע בהפגנות כרוז ממשלתי שורה על מיסים נוספים וקרא לנאמניו להתעלם מתקנות הרפובליקה. משטרת מדינת בהייה החליטה לפעול בהקדם נגד חבורת הפורעים, אך ריכוזי ההתמרדות התברר כקשה ביותר ודרש את התערבותו המסיבית של הצבא הרפובליקני, ובכופו דבר היה לאחת הפרשות הכאובות ביותר בתולדותיה של הרפובליקה הצעירה, פרשה שהטילה זל לז על יומרתה לעלינות מוסרית.

סוף העולם בקצה העולם

ב"מלחמת סוף העולם" מספר מריו וארגס יוסה מחוץ את סיפורו של אנטוניו "היועץ" והקרבות על קאנדרוס. זוהי מלחמת סוף-העולם, שכן תושבי הכפר ידעו מפי "היועץ" שקץ העולם קרב ובא, ועליהם לבנות משכן לאל הטוב עלי אדמות ולהגן עליו מפני התקפות שליחי השטן, הלא הם חיילי הרפובליקה. אך זוהי גם מלחמת סוף-העולם במובן אחר: סוף העולם מבחינה גיאוגרפית, מקום שכוח-אל בו מתנהל אפוס דרמטי וטעון אידיאליים, שהריו אינם נשמעים בשום מקום אחר בעולם, וכך מתנהלת דרמה נוראית וזאת כאילו לא היתה מעולם. אך מיד נשאלת השאלה, מה טעם מצא וארגס יוסה לכתוב רומן שעלילתו זהה לעלילה של ספר שנכתב לפניו? ובכן, עיון בשני

מוכנת לרידו כתוצאה מכל המרכיבים האלה, ועל כן הוא רואה בו תוצר הנסיבות התכריתיות בהן צמח, ולא מי שיצר אותו. בשם השגיועולוג משוחזר את קוויה המיתאר של הר שנעלם במהלך השנים" — כתב דה קונייה — "עליידי נטייתו וכיוונו של השכבות העתיקות, כך גם ההיסטוריון, כאמרו את קומתו של איש זה, חסר כל עניין בשגיועולוג יצליח להבין את הפסיכולוגיה של החברה שיצרה אותו." דה קונייה בוחן בעין זו את כל משתתפי הדרמה, כגון מורידה סוד האפילקטי, שמחלתו מרובנת אותו למעשי גבורה וגם לרצח. תפקידו הצבא ומחלף הקרבות מושכים את תשומת ליבו של דה קונייה והוא מקדיש להם פרקים ארוכים ותיאורים מפורטים.

לכל עולם — המיתוס שלו

כאמור, "מלחמת סוף העולם" דן באותו סיפור, אך בצורה שונה לחלוטין. הרומן מורכב מרצף של פרקים קצרים, כשנקודת-המבט משתנה מפרק לפרק, והתוצאה היא פסיפס מרהיב ובר-בזמן מדויק. הדרמות עצמן אינן מספרות את גירסתן על המתרחש, אלא אותו מספר חיצוני ואובייקטיבי, כביכול, מספר את הסיפור מנקודת-ראות שונות, תוך כדי שימוש בשפה ובמושגים של הדרמות — או ליתר דיוק של העולמות השונים המרכיבים את העלילה. ולכל אחד מהעולמות, מיתוס משלו. "היועץ" מגלם את המיתוס של עולם היאגונסוס. מלבד תיאור קצר בהתחלת הספר, ומשפטים בודדים לארוכו, "היועץ" כמעט ואינו מופיע באופן ישיר ברומן. תמיד מדברים עליו, נלחמים בשמו או נגדו, מצטטים אותו, והוא מופיע ברקע כשהמספר עוזר לצד היאגונסוס. מורידה סוד, ובמידה מועטת קצינים אחרים, מייצגים כמובן את פניו המיתיות של צבא, אותו גורם קבוע במציאות הדרוסי אמריקנית. גם וארגס יוסה מקריש, כמו דה קונייה לפניו, פרקים ארוכים לתיאור הקרבות. כמו דה קונייה, רוחש וארגס יוסה ערך רב לצבא, המשוק תפקיד מרכזי ברוב ספריו, אך יחס אליו משתנה מספר לספר. ב"מלחמת סוף העולם" מגלה כלפיו וארגס יוסה רגשות מעורבים, הנעים מכוז לאי-יכולתו להבין נסיבות משתנות ועד להערכה עמוקה למידת התמימות וההתמסרות לאידיאלים שמגלים אנשים בתוכו, כדוגמת מורידה סוד.

על המרכיבים ההיסטוריים שוארגס יוסה נוטל

הספרים, "אוס סרטואש" של דה קונייה ו"מלחמת סוף העולם", של וארגס יוסה, יש בו כדי להבהיר היבטים רבים ביצירתו של זה האחרון ושל הסיפורת הדרוסי אמריקנית החדשה בכלל. על ספרו של דה קונייה מרחפת, כמו על רובו של העולם האינטלקטואלי הדרוסי-אמריקני של התחלת המאה, רוחו של הפוטיטיוזם כפי שנוסח באירופה מאז אגוסט קונט. וארגס יוסה שייך לדור שהשכיל להתבונן ולהבין את המציאות הדרוסי-אמריקנית במעד לפן המיתי שלה, ובאופן כמעט פרויקטלי הצליח, דווקא ברדך זו, להפוך ספרות שעד אז היתה לא יותר מנחלתה של פרובינציה מסוגרת, לנכס תרבותי אוניברסלי.

דה קונייה הוא דמות מעניינת בפני עצמה: הנהגס, עיתונאי, סופר, שכתב מאמרים בפילוסופיה ולוגיקה, לחם בקשישות על רעיוניו ולכסוף מצא את מותו-בכדי קצין צבא נועם שירה בו באמצע הרחוב. הוא נולד ב-1866 וגדל אל תוך המציאות של שינויים קיצוניים בחברה הביולוגית. כמו רבים אחרים, נסחף דה קונייה לסערה של אמונה ותקווה עצומה באשר ליכולתה של הרפובליקה הצעירה לקדם את האומה ("מכרד וקדמה" היא היססמה הנישאת על דגל הלאום), וגם נחל את האכזבה המרה של שחיתות ואלימות בקרב מנהיגיה. רגישותו וכעיות החברה והמשטר מצאה ביטוי בעבודתו כעיתונאי, ובתור שכזה הצטרף לגרודו של מורידה סוד כמסעו לקאנדרוס. "אוס סרטואש" נכתב כועקת-מחאה על מה שהציוויליזציה עוללה לקומץ שוטים שהרפובליקה לא השכילה לצרף אותם למהלך הקידמה שבולט, בעיקר החלק הדרומי היתה נתונה בו.

דה קונייה ניתח את פרשת קאנדרוס בקפדנות מדינית, המבקשת להבין את התופעה על כל פרטיה, והתוצאה היא מסמך גיאוגרפי, אנתרופולוגי וסוציולוגי מרשים של האזור ותושביו. הוא פותח בסקירה גיאולוגית וגיאוגרפית ומתאר את הבצורת הצמחייה הסבוכה והבוטרגית (הקאטינגה), וזר קרע זה מתאר את האוכלוסיה הייחודית של אזור הערבות ומסביר את בעיותיה המרכזיות: תערובת הגזעים שבה, שיגרת-חיה היומיומיים ומסכת אמונתיה, הכנדים שתפקידם להגן על האדם מפני הטבע העיוני, ואפילו הרגלי המזון הגורמים מתנאי הסביבה. תופעת "היועץ"

ירושחו של דה־קוניה

אמנותו הנראטיבית של וארגס יוסה מגיעה במלחמת סוף העולם" לשיא הישגיה. המציאות מתפרקת לנקודות־מבט רבות ואלה מאפשרות הבנה מעמיקה של התפיסות, הרצונות והאמונות של כל אחד מהצדדים. זה קוניה הציב בסיפור את הבעיה המרכזית העומדת מול הסופר הדרום־אמריקני בן המאה העשרים: כיצד לתת ביטוי אמנותי ממצה של כל העושר החברתי, האנושי והטבעי המרכיב את מציאות היבשות? וארגס יוסה מנסה בתורו להתמודד עם השאלה ועושה זאת בהצלחה רבה. התוצאה היא רומן בנוי בדיוקנות ובאמנות רבה, התורם הרבה להבנת הדרמה המתנהלת יום־יום בדרום־אמריקה, דרמה של עולמות מנוגדים במהותם והמיתוסים העומדים ביסודם.

התרגום היפה שלפנינו מצליח בהחלט להעביר לשפה העברית גם את האווירה הכללית של הספר, וגם את רוב הפרטים הקטנים שוארגס יוסה כה שוקד על ניסוחם במקור הספרדי. זאת על אף העובדה שפה ושם אפשר למצוא טעויות לא משמעותיות בתרגום: למשל, בעמ' 24: "אל איזה שער היו מועדות פניו של בעמ' 227: "במקור מופיע 'A que' puerta... שפירושו נמל ולא דלת (puerta). או, בעמ' 227, מטבע־הלשון "Pobres Diablos", שפירושו "אומללים", תורגם מילולית "סדים מסכנים". אבל שוב, בספר זה אנו נתקלים בתופעה החוזרת ונשנית ברוב התרגומים מספרדיים, והיא בעיית הערות־השוליים. במקום אחר הסתייגתי בהרחבה מהגישה הפטרנליסטית־דידאקטית שמאחורי הריבוי בהערות־שוליים, במיוחד אלה המנסות להסביר קמומות ואירועים היסטוריים שלעקרוא להכיר (לדעת המעיר) כדי להבין את הספר לאשורו. בספר שלפנינו אנו מוצאים דוגמה מצוינת לאבסורד שליו: אפשר להיקלע בכחירת השמות והאירועים שיוסברו לקראת מוסבר לנו (על רגל אחת, כמתחייב מהמסגרת המצומצמת שלרשות המעיר) בהערות־השוליים, מיהם פרודוהן ובאקונייה" — ואפילו מיהו צ'וקה לומפרוהן, "אבי תורת הפרנולוגיה" — דמויות היסטוריות חשובות. לעומת זאת, השם של אוילרס דה קוניה, המופיע בהקדשת הספר, נותר ללא כל הסבר, והקורא חייב לתהות מיהו אותו דה־קוניה זה ומה הוא. עושה כאן דווקא שם זה דורש הסבר יותר משמותיהם של אישים המופיעים בכל אנציקלופדיה עממית. הערות־השוליים המרובות יוצרות סדר עדיפיות מלאכותי כאשר להשיבות הדמויות והאירועים בספר. דבר זה פוגע במהדרה העברית, שמכל בחינה אחרת מאפשרת, למי שהשפה הספרדית זרה לו, מפגש מרשים עם אחד הספרים החשובים של העשור האחרון בדרום־אמריקה.

הישר מדה קוניה, הוא מסיף עוד כמה דמויות ונקודות־מבט. זה קוניה עצמו הופך אצל וארגס יוסה לגיבור מרכזי ולמיתוס (אולי המיתוס הראשון כחשיבותו בספר), והוא מגולם בשיי דמויות. הוא גם עיתונאי על־שישם, הנזכר לאורך הספר כהעיתונאי קצרה־רואי", הסוקר את האירועים ונקלע, בעל כורחו, ללב ההתרחשויות. מעורבותו האישית הופכת אותו ממשקיף אובייקטיבי (כפי שדה קוניה היה אולי רוצה לראות את עצמו), לחלק מהדרמה המתוארת. רבות מהמחשבות שהעיתונאי מביע בספר זהות לכו לקול המחשבה של השלט ב.אוס סרטואש", ועלי־די משחק הניגודים שבכסיס "מלחמת סוף העולם", מבקש וארגס יוסה לבחון את פועלו של דה קוניה ביחס של חיבה רבה, אך בו בזמן בגישה ביקורתית, המבקשת לציין את המחשבה הנוכחות מגישתו המרעית, כביכול, של דה קוניה, המסוגלת לחשוף בפניו נתחים ספורים בלבד מתוך המציאות הסבוכה, כפי שוארגס יוסה עצמו רואה אותה. דמות העיתונאי לא מספיקה לו לוארגס יוסה כדי להכיל את אישיותו המורכבת של דה קוניה, והוא מוסיף עוד דמות שמכסה היבטים אחרים של אישיות זאת. גליליאו גאל הוא אנרכיסט סקוטי שמגיע לברזיל ומנסה להבין את המציאות הנפרשת לפניו. הוא מאמין שבכולת של המדע ולהבין ולסדר את עולמו, והוא גליליאו גאל בקי ברזיל הפרנולוגיה, המדע הפופולארי במאה הקודמת, שביקש למצוא קשר בין האישיות לצורת הגולגולת. פרט זה קושר אותו ישירות לדה קוניה, שכן ברף האחרון של אוס סרטואש" הוא מתאר את גולגולתו של "היועץ" וקובע: "זהו ללא ספק גולגולת אופיינית לרוצח מטורף". אבל שוב דומה ש"מלחמת סוף העולם" בא כדי להדגיש עד כמה תורתו ודרכי־מחשבה הורים למציאות הדרום־אמריקנית נכשלים בניסיונם להגדיר אותה בנוסחאות פשוטות. גם גליליאו גאל הולך שבי אחר הקסם של קאנורוס. הוא מסוגל להתעלם מהתפיסה המשיחית עליה מושתתים סמכותו של "היועץ" וחי העיירה כולה, מפני שהוא מוצא בה דוגמה ללא־תקדים להכרה בטולת־מעמדות, חברה של עושר־הרדית שביטלה את הרכוש הפרטי. במשפט אחד, הוא רואה בקאנורוס את התגלמות הלומותי החברתיים.

דמויות אחרות מגלמות פנים נוספים של המיתוס: מעמד האצולה של בעלי הארמות, החיילים הפשוטים ומשאלות ליב; הקאנגאסירוס, שדודי הערוב שה קוניה מתאר כסיפור, אשר נטשו את דרך הפשע והרצח לשמו, והלכו אחר "היועץ" ונלחמו להגנתו.